

A gazdasági felzárkózás nyomában: Marx hagyatéka a 21. században

[Artner Annamária: Marx 200. Marx öröksége, a munka helyzete és a felzárkózás lehetősége a globális kapitalizmusban. Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2019. ISBN 9786158058124]

*Sőreg Krisztina*¹

Kétségtelen, hogy napjaink egyre gyorsabban fejlődő világgazdaságában, melyben a digitális technikai vívmányok reneszánszát éljük a robotizáció, a bio- és nanotechnológia, a bitcoin és még számos egyéb jelenség, folyamat megnyilvánulásában, párhuzamosan megfigyelhető az egyes országok és társadalmi csoportok közötti polarizáció fokozódása. Habár vitathatatlan, hogy a gazdaságok nagy része egy főre jutó GDP-ben egyre nagyobb növekedést realizált az elmúlt évtizedekben, valódi felzárkózást csak igen kevesen tudtak elérni az egyes jövedelmi csoportokon belül. A globalizációnak köszönhetően a tőke egyre nagyobb mértékű koncentrációjának lehetünk szemtanúi, a növekvő jövedelmi egyenlőtlenségek és különböző fejlődési aszimmetriák pedig a világgazdaság perifériáin csapodnak le elsősorban. Gyakran hallhatunk arról, hogy a legnagyobb profitot lefölöző multi- és transznacionális vállalatok kizsákmányolóan alacsony bérekért foglalkoztatják alkalmazottjaik egy részét a világ olyan tájain, ahol a munkaerő alacsony költségeken állítható be a termelési folyamatokba és azáltal további nyereséghez juttatja az anyavállalatot. A fejlett országok szintén kitermelik egyenlőtlenségeiket például a különféle prekárius munkavégzési formák megteremtésével vagy pedig gyakran a fiatal generáció felé hektikus versenykövetelmények által indukált létbizonytalanság fenntartásával (Artner – Sőreg, 2018). Mindezek fényében jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon a 19. században alkotó Karl Marx világképe, eredményei és

¹ Sőreg Krisztina – doktorjelölt, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, soreg.krisztina@uni-sopron.hu

prognózisai hogyan állják meg a helyüket napjaink turbulens világgazdasági környezetében.

Az Eszmélet zsebkönyvtár sorozatának első kötete Artner Annamária tollából *Marx 200. Marx öröksége, a munka helyzete és a felzárkózás lehetősége a globális kapitalizmusban* címmel jelent meg annak apropóján, hogy 2018-ban 200 esztendő telt el a híres közgazdász, szociológus és filozófus születése óta, valamint 170 év az Engelsszel közösen írt Kommunista Párt kiáltványának megjelenésétől számítva. A bevezetést követően a szerző összesen hét fejezeten keresztül kalauzolja végig az olvasót Marx munkásságán és világít rá annak napjainkban feltárható relevanciájára.

A „*Túlhaladott-e Marx*” című fejezet arra mutat rá, hogy a 21. század kapitalizmusa ciklikus, és ezáltal szükségszerűen válságteremtő természetével Marx feltételezéseire reflektál, habár sokan munkálkodnak azon, hogy Marx tanait teljes mértékben meghaladottnak és feleslegesnek állítsák be, miközben gyakran maguk sem látják világosan az egyes marxi fogalmak, összefüggések valódi természetét. Piketty *A tőke a 21. században* című könyvében azon felül, hogy óva int bennünket a gazdasági determinizmustól az egyenlőtlenségek témájában, azt is kifejti, hogy a vagyoni eloszlás bizonyos erőteljes mechanizmusok révén a konvergencia, illetve a divergencia irányába hajtja az egyes gazdaságokat (Piketty, 2013). E két mondat már önmagában is ellentmondást sejtet, s ebből is látszik, hogy mennyire nehéz igazán jól megérteni mindazt, amit Marx munkásságában képviselt, s amely jelen globális kapitalizmus mellett is értelmet és igazolást nyer.

A könyv második fejezete Marx közgazdaságtanának alapjait mutatja be az alapvető fogalmaktól az érték- és pénzelméleten át egészen a növekedés, felhalmozás és válság hármásának körforgásáig. Artner Annamária a legfőbb összefüggések precíz bemutatása mellett arra is felhívja figyelmünket, hogy számos marxi predikció a mai napig megállja a helyét, mint például a túltermelési válságok kialakulása, amelyek az érték és használati érték közötti ellentmondásból gyökereznek. A 21. századi kapitalizmus túltermelési hajlama többek között a 2007-ben induló gazdasági válság és ezt követő tartós recesszió formájában is tetten érhető, mivel a hitelezés által az adott termék vagy szolgáltatás az adásvétel és a pénzügyi teljesítés kettő különböző időpontban válik lehetségessé. Esetleges következményeit pedig jól ismerjük.

Mindenképp ki kell emelni a szerző azon törekvését, hogy egy fontos és igen gyakori félreértésre irányítsa figyelmünket Marx értéktöbblet-elméletével kapcsolatosan: a kizsákmányolás nem vezethető le csak és kizárólag az alacsony munkabérekéből. Valóban tévhit, amikor az alacsonyabb béreket maga-

sabb szintű kizsákmányolással párosítjuk. Ezt egy modern példával illusztrálva úgy érthetjük meg, hogy egy magasan képzett és akár többszörösen előléptetett alkalmazott növekvő fizetése mellé egyre nagyobb munkaterhet is „nyer”, így a túlórakkal növelt munkaidejét munkabérével elosztva várhatóan igen alacsony összegű óradíjat fogunk kapni, többletmunkája pedig nagyobb arányú lehet e fizetéshez képest, mint egy kisebb fizetés mellett dolgozó alkalmazott kizsákmányolási foka. Azonban ha nemzetközi szinten vizsgáljuk a kizsákmányolást, akkor a fejlődő országokban centrum gazdaságokkal összevetve alacsony béreken alkalmazott munkaerő magas szinten kizsákmányolható termelési tényezőnek tekinthető, amennyiben béréhez képest nagyobb hozzáadott értéket állít elő, mint centrumbeli társai. Példának okáért említhetünk bizonyos kelet- és közép-közép-európai országokat, ahol az alacsony munkaerőköltség a nemzetközi versenyképesség egy fontos forrása. Ennek persze az is oka, hogy a munkaerő a tőkéhez viszonyítva sokkal kevésbé rugalmas nemzetközileg, késve tud reagálni a különböző hatásokra, világgazdasági átrendeződésekre, emiatt a kevésbé fejlett gazdaságokban alacsonyabb szintű munkabérek érhetőek el (Farkas, 1997).

Az „*Ér(t)etlen kritikusok*” fejezet néhány kiragadott példán keresztül szemlélteti a gyakran téves alapokon nyugvó észrevételeket Marx elméletéről. A kettő bemutatott eseten felül azonban számtalan olyan kritikával találkozhatunk, melyek a marxi gondolatrendszert egy teljes mértékben meghaladott és ezáltal lezártnak tekintett fejezetnek tartják az elméleti közgazdaságtan fejlődéstörténetében.

Ennél érdekesebb talán belemélyedni abba, hogy vajon napjaink globális kapitalizmusában hogyan jelennek meg Marx tanai. A könyv negyedik fejezete jogosan figyelmeztet minket arra, hogy a marxi „eszközállomány” és módszertan valódi megértése híján feltehetőleg hibás analízisét készíthetjük el a kapitalista rendszernek. Utóbbira példaként Artner Annamária az ún. feltétel nélküli alapjövédelmet vagy a nem-növekedési elméletet sorolja fel. Korunk globális kapitalizmusa a marxi modellnek megfelelően egyre nagyobb mértékben nyújt lehetőséget arra, hogy a centrum országokból eredő tőke lefölozze a perifériákon vagy félperifériákon elérhető olcsó és képzetlen, vagy akár munkaerő által végzett munkát (Artner, 2014). Ennél a pontnál ismét említhetjük a kelet- és közép-európai gazdaságokba betelepülő TNC-k összeszerelő üzemeinek hosszú távú hatásait. A beáramló tőke révén új munkahelyek teremődnek, azonban gyakran az alacsonyan képzett és nyomott munkabéreken foglalkoztatott munkások számára kifizetett bérektől és néhány, nagyméretű ipari termeléshez szükséges beruházástól eltekintve a profit visszaáramlik az

anyaországba, miközben a telephelyként funkcionáló (fél)periféria még inkább függő piacgazdasággá válik (Sőreg, 2019). Azonban a kép akkor lesz teljes, ha e régió globális tőke sújtotta aktuális viszonyaihoz hozzátesszük a rendszerváltás hatásait, melyek 30 év után is erősen jelen vannak a munkásosztály tudatában, sőt, a fiatal generáció esetében is. A munkastabilitást jelentő szocializmus megszűnése olyan sokkot idézett elő a társadalomban, amely a 21. század fokozódó versenykörnyezetében erős visszahúzó tényezőként szerepel. A biztonságérzet csökkenése vagy annak akár teljes hiánya kétségtelenül hozzájárul a kizsákmányolás mélységéhez (F. Szabó, 2019).

A fejezet 5. ábrája a transznacionális monopolkapitalizmus hierarchiáját mutatja be áttörő jelleggel és Immanuel Wallerstein közismert hármas felosztásával szemben egy összesen hat (globális centrum centruma, centrum, integrált félperiféria, integrált periféria, félperiféria és periféria), egymással kölcsönös és aszimmetrikus függőségi viszonyban lévő csoportot különböztet meg, valamint felhívja a figyelmet az egyes csoportokon és társadalmakon belüli rétegződésre („belső” centrumok és perifériák). Ezáltal napjaink kapitalizmusa sokkal kifinomultabb eszközrendszerrel tárható fel lehetőséget nyújtva a felzárkózás opciójának értelmezésére a fejlődő országok szemszögéből. Ahogy a piramison felülről lefelé haladunk, úgy erősödnek fel a különböző válságjegyek a kevésbé fejlett országokban. Ez történhet a másod-harmad vonalbeli technológiák bevitele vagy akár egy jelentős, centrumban induló válság formájában, amely késve ugyan, de annál súlyosabban éri utol a perifériát. Azonban mi szükséges ahhoz, hogy e körforgás megszűnjön? A szerző Rozsnyai és Hegel munkásságára hivatkozva és azt kiegészítve a minőségi (belső) ugrást említi kiútként a „csomópontválság” útvesztőjéből, amely egy releváns technológiai paradigma lecsengése után bontakozik ki gazdasági és strukturális válságjegyekkel kombinálva. Vajon ez megfeleltethető-e Marx osztály nélküli társadalmára vonatkozó jóslatának, illetve annak az előrejelzésének, hogy a kapitalizmus csak egy átmeneti formáció? Az új rendszer megszületésére azonban nem feltétlenül békés átmenetként számíthatunk, s utóbbi előjeleként akár az elmúlt néhány évben kibontakozó turbulens fejleményeket is értelmezhetjük, melyek világszerte okoztak akár katonai feszültségeket is.

Az *Elnyomorodik-e a munkásosztály?* címet viselő fejezet egymásnak feszíti Marx állításait korunk néhány égetően fontos problémájával. Ezek közül kiemelhető az abszolút és relatív szegénység felismerése és definiálása, a gépesítés munkaerőre gyakorolt hatásairól, a bér munka kilátástalansága (és egyúttal „bérabszolgasság”-ként való feltüntetése), valamint az életminőség általános romlása. A listát elnézve egyet kell értenünk azzal, hogy a fenteb-

bi jelenségek a 21. század egyfajta „kötelező” attribútumai. Milyen következményei vannak tehát egy ilyen ambivalens rendszernek? Artner Annamária levezeti, hogy mivel a tőkével rendelkezők – pl. az MNC-k vagy a TNC-k üzletstratégiájuk keretében – egységnyi profitjuk bővítését lényegében csak az egységnyi munkaerőköltség leszorításával a profit tömegének növelését viszont a termelés kiterjesztésével érhetik el, egyre több alkalmazottat foglalkoztatnak a fokozódó termelés érdekében. Ám emellett vissza is tartják a költséges technológiai fejlődés terjedését, alkalmazását, gondoljunk csak egy fejlődő országra, ahol egy a régebbi technológia konzerválása az alacsony bérek mellett racionális lépés lehet. Az olcsó munkaerő itt nagy tömegben áll rendelkezésre, míg a centrum térségekben ez nincs így.

Ami a növekvő robotizációt illeti és utóbbi bérmunkarendszer romboló hatásait, a könyvben azt olvashatjuk erről a nagyon aktuális témáról, hogy egyelőre maga a profitérdek jelent korlátot a legújabb technológiák növekvő mértékű alkalmazása és az élő munkaerő szinte teljes pótlása előtt. A nagyobb profit realizálása érdekében csak olyan fejlettségi szintű technológiát érdemes bevezetni, amely kisebb költséget jelent, mint az élőmunka, amelyet kivált. Mindezen feltételek teljességgel megállták a helyüket Marx korában is, így ilyen tekintetben a kapitalizmus nem fejlődött olyan gyorsan, hogy felülírja e szabályokat. Ám mielőtt azt gondoljuk, hogy a fejlett Európa nagyobb biztonságot jelenthet a foglalkoztatottak számára, át kell tekinteni azon tendenciákat, melyek a növekvő foglalkoztatás mellett romló munkafeltételekre mutatnak rá többek között az ún. atipikus szerződések egyre gyakoribb felmerülése formájában. Utóbbi jelenség számos más prekárius formával együtt sajnos nemcsak a gazdasági válság alatt okozott feszültségeket a munkásosztály számára. Ezáltal ismét visszakanyarodunk azon összefüggéshez, hogy a világgazdaság ciklikus és aszimmetrikus fejlődési pályája a válságok révén a munkásosztály számára generál óriási terhet.

A hatodik és egyben utolsó jelentősebb fejezet („*Lehetséges-e felzárkózás? – Független pályás fejlődés a transznacionális kapitalizmusban, Brazília példáján*”) egy rövid országtanulmány által tesz kísérletet a felzárkózási lehetőségek szemléltetésére egy periféria gazdaság esetében. Brazília a többi BRICS országhoz hasonlóan a világgazdaságban komoly tényezőként jelenik meg, valamint relatíve gyors növekedést ért el, igaz, csak szakaszosan. A 9. ábrán szemléltetett brazil fejlődési pálya a GDP éves alakulása, a külkereskedelmi mérleg és az export mellett a különböző gazdaságpolitikai szakaszokat is megjeleníti 1960-tól napjainkig és betekintést nyújt az ország hullámzó teljesítményébe a felzárkózási szakaszok és lejtmenetek ismétlődő mintázatával, melyeket a

tőkeértékesülés határoz meg. Utóbbi folyamat globális jellege gyakorlatilag konzerválja a perifériás gazdaságok lemaradását, valamint időről-időre erodálja versenyképességüket. Ezzel a szerző meg is adja a könyv címében is felmerülő kérdést a felzárkózást illetően: a relatív pozíció a globális tőkerendszeren belül tehát olyan gátat képez a fejlődő országok számára, amely a jelen kapitalizmus feltételei mellett lehetetlenné teszi a központi fejlett gazdaságokhoz való felzárkózást, mivel egyrészt technológiai lemaradásuk, másrészt pedig alacsony profitteremtő képességük nem képes kibillenteni őket függőségi helyzetükből. „*Aktuális-e Marx?*” – teszi fel a kérdést Artner Annamária könyve utolsó fejezetcímében. A számos gazdasági, társadalmi jelenség tényfeltáró riport jellegű bemutatása, a közgazdasági fogalmak tiszta és egyértelmű kifejtése, a komplex országtanulmányok és hétköznapi példák konzekvens felsorakoztatása mind azt sejteti, hogy a másfél évszázada felállított marxi elmélet és módszertan a 21. században is több mint aktuális, használható és igazolható. Ez pedig arról az illúzióról rántja le a leplet, mely szerint habár a globalizáció és technológiai fejlődés egyre gyorsabb manifesztációit éljük meg, világrendszerünk, világgazdaságunk kardinális értelemben is sokat változott funkcionalitás és törvényszerűségek tekintetében. Viszont a zsebkönyv elolvasása után nem biztos, hogy egyet tudunk majd érteni e kijelentés második felével... Artner Annamária művének pedig éppenséggel ez utóbbi igazság felismerése és felszínre hozása a legnagyobb hozzáadott értéke.

Irodalom

- Artner, A. (2014). *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Artner, A. – Sőreg, K. (2018). Worrying labour market tendencies in the European Union. *Romanian Journal of European Affairs*, 18 (1), 71-92.
- F. Szabó, K. (2019, December 24). Az iPhone megvan, a villanyszámla meg nincs befizetve. *Népszava*. Letöltve: https://nepszava.hu/3061535_az-iphone-megvan-a-villanyszamla-meg-nincs-befizetve
- Farkas, P. (1997). Az egyenlőtlen fejlődés hatótényezői a világgazdaságban. *Eszmélet*, 9(36), 35-55. https://www.eszmelet.hu/farkas_peter-az-egyenlotlen-fejldes-hatotenyezoi-a-vilaggaz/
- Piketty, T. (2013). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Massachusetts London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Sőreg, K. (2019). Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében – Magyarország gazdasági növekedése a visegrádi csoport fejlődési útja fényében. *Külügyi Műhely*, 1(1), 20-43. DOI: 10.36817/KM.2019.1.2